

Noord-Brabantse
plaatsnamen
verklaard

Noord-Brabantse plaatsnamen verklaard

Reeks Nederlandse plaatsnamen
deel 10

Gerald van Berkel

Auteur: Gerald van Berkel

Kaart omslag: Jacob van Deventer (1540)

Kaart van het hertogdom Brabant

ISBN: 9789463180016

© 2017 Gerald van Berkel, Amstelveen

Ten geleide

Voor u ligt *Noord-Brabantse plaatsnamen verklaard*, het tiende deel uit de reeks Nederlandse plaatsnamen. Deze reeks is gebaseerd op de in een periode van de afgelopen tien jaar volledig nieuw opgebouwde materiaalverzameling van Nederlandse toponiemen en hun attestaties (oude vermeldingen) in historische bronnen. Inmiddels omvat het corpus meer dan 10.000 toponiemen en circa 35.000 attestaties. De gehanteerde opzet is vergelijkbaar met die van *Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie* (2006) van Gerald van Berkel en Kees Samplonius. Een van de belangrijkste kritiekpunten op dit werk was het gebrek aan uniformiteit in de verklaringen van de twee auteurs. Om tegemoet te komen aan de kritiek heb ik alle lemma's opnieuw geschreven, waardoor een uniform werk van de hand van één auteur ontstond.

De reeks Nederlandse plaatsnamen is voortgekomen uit de behoefte om als bijproduct van een lezing in Limburg het plaatsnamenmateriaal van die provincie in boekvorm beschikbaar te stellen. *Limburgse plaatsnamen verklaard* werd daarmee het eerste deel van de reeks provincie-uitgaven. Het is de bedoeling dat, volgend op de reeks, een geheel nieuw woordenboek van plaatsnamen inclusief bronvermeldingen het licht zal zien onder de titel *Nederlandse plaatsnamen verklaard*.

Met veel genoegen heb ik aan de totstandkoming van dit boek gewerkt. Ik dank speciaal mijn vrouw Carolien voor het correctie lezen. Ik hoop dat u als lezer plezier aan de verzamelde informatie zult beleven.

Gerald van Berkel

Amstelveen
Maart 2017

Korte nederzettingsgeschiedenis

In de post-Romeinse periode was er in Noord-Brabant nauwelijks bewoning meer. Hernieuwde occupatie startte halverwege de zesde eeuw en beperkte zich aanvankelijk tot de hogere zandgebieden; de met veen overdekte gebieden bleven onbewoond.

De stedelijke ontwikkeling in Vlaanderen en de groeiende behoefte aan brandstof voor nijverheid en huishoudens leidde al snel tot ontbossing en in de 12e eeuw ging men daar over tot groot-schalige turfwinning. Vanaf halverwege de 13e eeuw werden vanuit Vlaanderen ook de West-Brabantse veengebieden aangesproken. In het noordwesten van West-Brabant leidden de turfwinning en de landbouw op veen tot een sterke daling van het maaiveld, waardoor de zee verder kon opdringen. Zoutwinning werd een lucratieve bezigheid, maar samen met de bewoning en landbouw op de ontwaterde veenkussens trad verdergaande maaiveldddaling op, waardoor uiteindelijk aan het begin van de 15e eeuw de zee genadeloos toesloeg en de Biesbosch ontstond. Daarna begon een periode van herwinning van het op de zee verloren gebied door inpoldering van de aanwas-sen die voortduurde tot in de 19e eeuw.

In het zuidoosten van West-Brabant ontstond een omvangrijk stelsel van turfvaarten, die vanaf de randen van het veengebied steeds verder landinwaarts reikten. Het veenpakket werd afgegraven tot op de zandondergrond. Er ontstonden zandverstuivingen en heidevelden, die aan de randen al snel werden omgevormd tot cultuurland. Landinwaarts duurde het plaatselijk tot in de 19e eeuw voordat de heide werd ontgonnen of herplant met bos.

De ontwikkelingen in Oost-Brabant sloten aan bij die in de Belgische Kempen en in Noord-Limburg. De nederzettingen waren steeds gesitueerd op de hogere delen van het landschap, maar wel in de buurt van de nattere weidegronden en hooilanden. Het landschap ontwikkelde zich tot een zogenaamd kampenlandschap, gekenmerkt door individuele, blokvormige ontginningen, vaak met bewoning op de kavel, die was omgeven door heggen of houtwallen. Op sommige plaatsen beschermde men de akkers met dergelijke wallen tegen zandverstuivingen. Er ontstond een verspreid nederzettingspatroon met gemengde bedrijfsvoering. Grote aaneengesloten stukken akkerland kwamen niet voor. De woeste gronden (*gemeynt*) werden gemeenschappelijk gebruikt en in afwijking van andere delen van Nederland behoorden de gebruiksrechten aan alle ingezetenen.

De Peel, het hoogveengebied aan de oostkant van Noord-Brabant, was door zijn moerassige structuur lange tijd moeilijk toegankelijk voor de mens en dit gebied is pas laat in cultuur gebracht. Nederzettingen als *Helenaveen* en *Odiliapeel* dateren uit de tweede helft van de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw.

Chronologische tabel van plaatsnaamtypen

Sommige plaatsnaamtypen reflecteren de nederzettingsschiedenis. In bijgaande tabel worden enkele chronologische lagen onderscheiden:

Chronologische tabel van Noord-Brabantse plaatsnaamtypen ¹		
Prehistorisch	1a	Een deel der éénstammige waternamen en afleidingen daarvan door middel van suffixen: <i>Dintel, Dommel(en), Dongen(n), Maas</i>
	1b	mogelijk een deel van oude, niet samengestelde en etymologisch veelal onzekere namen als <i>Best, Diessen, Lith, Orthen, Oss</i> en <i>Ussen</i>
Vroeg historisch	2a	Voortzetting van de type 1a en 1b
	2b	Een enkele Gallo-Romeinse naam, bij voorbeeld <i>Cuijk</i>
	2c	Misschien al enkele namen op <i>-ingen</i>
	2d	Waternamen gevormd met <i>apa</i> 'water, rivier' en daarvan afgeleide plaatsnamen. Hiertoe behoren <i>Erp, Gorp, Keersop</i> en <i>Nispen</i>
	2e	Plaatsnamen met het achtervoegsel <i>t/d</i> : <i>Elmpt, Herpt, Vlierden</i> en <i>Zundert</i>
	2f	Waarschijnlijk een deel van de namen gevormd met <i>-lo</i> , zoals <i>Casteren, Eersel, Hoogeloon, Hulsel, Neerloon, Ruimel</i> en <i>Waalre</i> , en met <i>-heri'</i> , zoals <i>Someren</i>
Vroege middeleeuwen t/m 10 ^e eeuw	3a	Voortzetting van de type 2d, 2e en 2f
	3b	Waternamen samengesteld met <i>-aa</i> , <i>-meer</i> en <i>-vliet</i>
	3c	Namen op <i>-ingen</i>
	3d	Echte nederzettingssnamen samengesteld met <i>-heem, -zaal, -wijk, -dorp</i> en <i>-huizen</i>
Tijd van de grote uitbreiding van het woonareaal sinds ca. 1000	4a	Verdere nederzettingssnamen met <i>-dorp, -huizen, -wijk</i>
	4b	Plaatsnamen samengesteld met <i>-donk, -haar, -holt, -horst, -laar, -lo, -bos</i>
	4c	Echte ontginningsnamen met <i>-veen</i> en <i>-hoeve</i>
	4d	Ontleende ontginningsnamen ofwel oudere vernoemingsnamen als <i>Babyloniënbroek</i> en <i>Schaluinen</i>
	4e	Namen samenhangend met de bedijking zoals die op <i>-dijk, -dam, -sas</i> en <i>-sluis</i>
Nieuwe en nieuwste tijd (1500-heden)	5a	Namen op <i>-eind</i> en <i>-kant</i> , wijzend op een ligging op de overgang van cultuurgrond naar woeste grond
	5b	Moderne vernoemingsnamen: <i>Albano, Borneo, Egypte, Siberië, Tivoli, Velletri, Vianen</i> en <i>Zuid-Carolina</i>

¹ Voor Noord-Brabant aangepast schema, ontleend aan D.P. Blok, Schematisch overzicht van ontstaanstijd en vormingswijze van enige plaatsnamen. In: *Grote Winkler Prins*. Zevende geheel nieuwe druk, Amsterdam / Brussel, 1974. Deel 18 p. 540-541.

Noord-Brabantse toponymische grondwoorden

De meeste plaatsnamen zijn samenstellingen en zij bestaan uit twee delen. Het tweede deel is een zogenaamd toponymisch grondwoord dat kenmerkend is voor een bepaalde cultuurperiode en/of streek. Het in kaart brengen van de wijze waarop deze grondwoorden zich in tijd en plaats manifesteren en vaststelling van wetmatigheden die daarbij naar voren komen, vormen een belangrijke bijdrage van de naamkunde aan de studie van de nederzettingsgeschiedenis. Op basis van de plaatsnamen die in dit boek aan de orde komen is een frequentieanalyse gemaakt van de diverse grondwoorden. Het percentage is ten opzichte van het totaal aantal namen. Voor Noord-Brabant leidt dat tot de volgende top-21:

#	Grondwoord	Betekenis	Percentage
1	eind	'rand uiteinde, plaats waar iets ophoudt'	4,4
2	lo	'licht, open bos'	4,3
3	berg	'terreinverheffing, heuvel'	4,2
4	hoek	'bocht, (afgelegen) plaats'	3,1
5	donk	'zandige opduiking in moerassig terrein'	2,5
6	wijk	'hoeve, nederzetting, dorp, stadsdeel'	2,3
7	hoeve	'stuk land van een bepaalde grootte', later ook 'boerderij met grondstuk'	2,1
8	bos	'hoog hout, geboomte'	2,0
9	straat	'doorgaande weg, verbindingsweg'	2,0
10	laar	'intensief benut bos, bosweide'	1,8
11	kant	'rand, zoom, zijde'	1,8
12	holt	'hoogopgaand loofbos'	1,7
13	voorde	'doorwaadbare plaats'	1,7
14	huis/huizen	'woning, nederzetting'	1,6
15	broek	'moerassig, drassig land'	1,5
16	hof	'boerenerf, hofstede'	1,5
17	dijk	'waterkering, verhoogde weg door nat terrein'	1,3
18	schoot/schot	'hoek hoger land uitspringend in het terrein' respectievelijk 'afgeschoten ruimte, omheind terrein'	1,3
19	heuvel	'natuurlijke terreinverheffing, hoogte'	1,2
20	heide	'onontgonnen veld, vlakte'	1,2
21	akker	'ploegland, bouwland'	1,1

Plaatsnamen worden doorgaans verdeeld in twee categorieën, natuurnamen en cultuurnamen. De natuurnamen zeggen iets over aspecten van het natuurlijke landschap, de cultuurnamen refereren aan de stempel die de mens drukte op dat landschap. Het aantal

namen in deze tabel dat oorspronkelijk refereerde aan natuurlijke landschapselementen is groot. Zij hebben vooral betrekking op bebossing (*bos* 'hoog hout, geboomte', *hout/holt* 'hoogopgaand loofbos', *laar* 'intensief benut bos, bosweide', en *lo* 'licht, open bos') of op een geaccidenteerd terrein (*berg* 'terreinverheffing, heuvel', *donk* 'zandige opduiking in moerassig terrein', *heuvel* 'natuurlijke terreinverheffing, hoogte' en *schoot* 'hoek hoger land uitspringend in het terrein').

De cultuurnamen wijzen op nederzettingen (*hof* 'boerenerf, hofstede', *huis/huizen* 'woning, nederzetting' en *wijk* 'hoeve, nederzetting, dorp, stadsdeel'), ontginningen (*akker* 'ploegland, bouwland', *hoeve* 'stuk land van een bepaalde grootte', later ook 'boerderij met grondstuk', *schot* 'afgeschoten ruimte, omheind terrein') en infrastructurele werken (*dijk* 'waterkering, verhoogde weg door nat terrein' en *straat* 'doorgaande weg, verbindingsweg'). Een aparte categorie vormen namen op *einde* en *kant*, die over het algemeen wijzen op jonge ontginningen, veelal gelegen op de overgang van cultuurgrond naar woeste grond. De belangrijkste grondwoorden zijn als apart lemma in het woordenboek opgenomen.

Opbouw van de lemma's

De opbouw van de lemma's van de plaatsnamen is als volgt: De plaatsnaam staat vet, gevolgd door de gemeentenaam tussen haakjes. Dan volgt waar mogelijk de uitspraakvariant van de naam. Vervolgens worden in chronologische volgorde de attestaties van de plaatsnaam vermeld en ten slotte volgt een verklaring en eventueel wat beknopte historische informatie. Bovendien zijn nog enkele niet meer in gebruik zijnde plaatsnamen, herkenbaar aan een kruis (†), opgenomen omdat er bij een ander lemma naar wordt verwezen. Plaatsnamen die worden voorafgegaan door een lidwoord of door *Ten* of *Ter* zijn alfabetisch te vinden onder de naam.

Enkele speciale tekens

>	geworden tot
<	ontstaan uit
→	zie dat lemma
†	niet meer in officieel gebruik
*	gereconstrueerde vorm
ð	als de beginklank in ne. <i>that</i>
þ	als de beginklank in ne. <i>thing</i>
b	als de combinatie <i>bv</i>

Bijzondere afkortingen

B	België	ndl.	Nederlands
brab.	Brabants	ne.	Nieuwengels
dial.	dialect	nfri.	Nieuwfries
D	Drenthe	NH	Noord-Holland
Dld	Duitsland	nhd.	Nieuwhoogduits
eng.	Engels	nijsl.	Nieuwijslands
Fl	Flevoland	nnl.	Nieuwnederlands
Fr	Friesland	nno.	Nieuwnoors
fra.	Frans	nzwe.	Nieuwzweeds
Fra	Frankrijk	O	Overijssel
fri.	Fries	oe.	Oudengels
GB	Groot-Britannië	ofra.	Oudfrans
germ.	Germaans	ofri.	Oudfries
Gl	Gelderland	ohd.	Oudhoogduits
got.	Gotisch	oijsl.	Oudijslands
Gr	Groningen	onl.	Oudnederlands
kelt.	Keltisch	ono.	Oudnoors
lat.	Latijn	oostfri.	Oostfries
Lb	Limburg	oostndl.	Oostnederlands
limb.	Limburgs	os.	Oudsaksisch
me.	Middelengels	rom.	Romaans
mlat.	Middeleeuws Latijn	U	Utrecht
mhd.	Middelhoogduits	vnnl.	Vroegnieuw-nederlands
mnd.	Middelnederduits	westf.	Westfaals
mnl.	Middelnederlands	wvla.	West-Vlaams
NB	Noord-Brabant	Zl	Zeeland
ndd.	Nederduits	ZH	Zuid-Holland
nde.	Nieuwdeens	zndl.	Zuidnederlands

Toelichting bij enkele termen

<i>ablaut</i>	systematische verandering van de stamklinker
<i>datief</i>	derde naamval, in plaatsnamen met plaatsaanduidende functie
<i>genitief</i>	tweede naamval, vaak ter aanduiding van bezit
<i>Germaans</i>	groep talen die zich van het Indo-Europees onderscheiden door een systematische klankverschuiving van de medeklinkers. Tot deze groep behoren onder andere het Nederlands, Fries, Engels, Duits, IJslands, Noors, Zweeds en Deens
<i>grondwoord</i>	een woord dat we kunnen uitbreiden tot een nieuw woord door er een voor- of achtervoegsel aan toe te voegen of dat we met een ander woord kunnen samenstellen
<i>Indo-Europees</i>	groep aan het Germaans verwante talen, waaronder het Keltisch, Romaans, Grieks, Slavisch en Sanskriet
<i>reïnterpretatie</i>	een nieuwe, andere interpretatie geven van de betekenis van een vaak ondoorzichtig woord door associatie met beter bekende woorden. Ook wel volksetymologie genoemd
<i>substraattaal</i>	een taal die werd gesproken binnen een gemeenschap en die werd vervangen door de taal van een nieuwe heersende klasse, meestal de taal van een veroveraar. Substraattalen blijven soms herkenbaar in de taal die ze is opgevolgd. Men veronderstelt dat de meeste substraatwoorden in het Germaans afkomstig zijn van een niet-Indo-Europese substraattaal. Veel substraatwoorden kennen een geringe geografische verspreiding en vaak hebben ze betrekking op landschapselementen
<i>suffix</i>	achtervoegsel, een taalelement dat niet als los woord kan voorkomen, maar achter een grondwoord wordt toegevoegd, waardoor een nieuw woord ontstaat
<i>toponiem</i>	plaatsnaam
<i>umlaut</i>	wijziging van een klinker onder invloed van een klank in de volgende lettergreep (meestal door een <i>-i-</i>)
<i>vernoeming</i>	een plaatsnaam die ontstaan is doordat men op basis van eraan verbonden bijbetekenissen bewust een elders voorkomend toponiem uitgekozen heeft, zonder dat er van topografische samenhang sprake is. Brabantse voorbeelden: <i>Albano</i> , <i>Babylo-niënbroek</i> , <i>Borneo</i> , <i>Egypte</i> , <i>Schaluinen</i> , <i>Siberië</i> , <i>Tivoli</i> , <i>Velletri</i> , <i>Vianen</i> en <i>Zuid-Carolina</i>
<i>verzamelsuffix</i>	achtervoegsel met als functie aan te geven dat sprake is van een bepaalde hoeveelheid/aantal van het door het grondwoord aangeduide, bij voorbeeld <i>Berkt</i> , een afleiding met het verzamelsuffix <i>-t</i> (uit <i>*-ipi</i>) van de boomnaam <i>berk</i> met de betekenis 'plaats waar berken staan'

Selectie uit de geraadpleegde literatuur

- Aa, A.J. van der**, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*. Gorinchem, 1839-1851.
- Beijers, H. en G. van Bussel**, *Van d'n Aabeemd tot de Zwijnsput. Toponimen in de cijnskring Helmond vóór 1500 in naamkundig en nederzettings-historisch perspectief*. Helmond, 1996.
- Beijers, H.**, *Veldnamen Vught en Cromvoirt*. Werk in voorbereiding.
- Beijers, H.**, *Glossarium van de historische perceelsnamen in Schijndel*. In: Het Schijndels Landschap. Schijndel, 2003.
- Berkel, G. van en K. Samplonius**, *Nederlandse Plaatsnamen. Herkomst en Historie*, 3de herziene druk. Utrecht, 2006.
- Bont, A.P. de**, *Dialekt van Kempenland*. Deel III Geografische namen. Assen, 1969.
- Brabants Historisch Informatiecentrum**. www.bhic.nl. Den Bosch.
- Buiks, C.**, *Teteringen*. Noordbrabantse plaatsnamen 3. zp, 1990.
- Buiks, C.**, *Laatmiddeleeuws landschap en veldnamen in de Baronie van Breda*. Assen, 1997.
- Buiks, C.J.M. en K.A.H.W. Leenders**, *Nederzettingsnamen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad*. zp, 1993.
- Cornelissen, W. e.a.**, *Nuenen, Gerwen en Nederwetten*. Noordbrabantse plaatsnamen 2. Waalre, 1987.
- Gysseling, M.**, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. [Brussel], 1960.
- Jellinghaus, H.**, *Die Westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern*. Dritte vermehrte Ausgabe, Zweiter Abdruck. Osnabrück, 1930.
- Künzel, R.F., D.P. Blok en J.M. Verhoeff**, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam, 1988.
- Leenders, K.A.H.W.**, *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontgin-nings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350). Een poging tot synthese*. Zutphen, 1996.
- Leenders, K.A.H.W.**, *Verdwenen venen*. Woudrichem, actualisering 2013.
- Loon, J. van**, *Maurits Gysselings Toponymisch Woordenboek. Receptie, aanvullingen en correcties*, Werken KCTDV 26. Tongeren, 2008.
- Mélotte, H.E.M. en J. Molemans**, *Valkenswaard*. Noordbrabantse plaatsnamen 1. zp, 1979.
- Moerman, H.J.**, *Nederlandse plaatsnamen. Een overzicht*. Leiden, 1956.
- Regionaal Historisch Centrum Eindhoven**. www.rhc-eindhoven.nl. Eindhoven.
- Renes, H.**, *Het landschap verkend*. In: *Op zand, veen en klei. Liber amicorum Karel Leenders*, Hilversum/Tilburg, 2016.
- Rentenaar, R.**, *Vernoemingsnamen. Een onderzoek naar de rol van de vernoeming in de nederlandse toponymie*. Amsterdam, 1984.
- Schönfeld, M.**, *Veldnamen in Nederland*, Tweede druk. Amsterdam, 1950.
- Schönfeld, M.**, *Nederlandse Waternamen, Studiën VI*. Brussel, 1955.
- Vries, J. de**, *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*. Utrecht etc., 1962.

A

aa 'water, rivier'

Varianten: *a*, *ao*, *ae*, *ee*, *ie* en *ij* 'water, rivier'. Ontstaan uit Germaans **ahwô*, dat ter aanduiding van een natuurlijk water in het gehele Germaanse taalgebied voorkomt. Als soortnaam alleen verwant met lat. *aqua* 'water', verder in de eigennamen Russisch *Oka*, Litouws *Akele* en Illyrisch *Aquincum*. De beperkte verspreiding wijst op herkomst uit een vóór-Indo-Europese substraattaal.

In de Nederlandse kuststreek is *aa* in de 9e-10e eeuw gepalataliseerd tot *ee*, later *ie* (in Friesland en Noord-Holland), en soms, in de 16e eeuw, gediftongeed tot *ij*. In de Hollands-Utrechtse laagvlakte overweegt *Aa* (Oud-Ade, ZH), dat zich laat verklaren door de laatmiddeleeuwse koloniale omgangstaal van het veengebied. In Zeeland komen in de middeleeuwen waternamen met *aa* voor, die behoren tot de oudste laag van samengestelde namen in Nederland, met als bloeiperiode de tijd van de volksverhuizingen. Bij het afsterven van *aa* als soortnaam aan het einde van de middeleeuwen werd *Aa* als waternaam zeer gebruikelijk.

De meeste plaatsnamen met *aa* zijn door overdrachtelijk gebruik ontstaan uit een waternaam. Vroegste vermeldingen van dit waterwoord in Nederland zijn: 776 kopie 1170-1175 *Gusaha* (ligging onbekend, in de omgeving van Schouwen, ZI), 976 *super fluuium Golda* (Gouwe, ZI), 976 *super fluuium Laraha* (Laree bij Biervliet, ZI), 1138 *juxta lacum qui vocatur A* (*Aa* of *Angstel*, U), 1144 kopie 13e eeuw *A* (*Aa* of *Weerij*s, NB).

De Aa¹ (Bergeijk)

1838-1857 met potlood: *Aa*, 1973 *De Aa*; Overdrachtelijk gebruik van een waternaam *Aa* (1665 *De kleyne AA*), waarvoor zie →*aa* 'water, rivier', naar de ligging aan dat gedeelte van het water, dat nu de Elzenloop heet.

De Aa² (Boekel)

1899 *Groote en Kleine Aa*, 1978 *De Aa*; Overdrachtelijk gebruik van de riviernaam *Aa* (1203-1233 *A*), waarvoor zie →*aa* 'water, rivier', naar de ligging aan dat water.

Aalburg (Aalburg)

889 kopie 13e eeuw *Alburch*, 10e-11e eeuw *Alburg*, 1108-1121 kopie 13e eeuw *Alburgh*, 1114-1115 kopie 12e eeuw *Alborg*, 1131

Alburch, 1212 *Alburg*, 1e kwart 13e eeuw *Alleburhc*, 1336 *Aelborgh*, 1487 *Aelborch*, 1514 *Aelbouch*; Samenstelling van onl. →*burg* 'versterkte plaats, burcht' en *aal*, waarvan de oorsprong onzeker is. Misschien te verbinden met onl. **alha* 'woning' respectievelijk 'tempel, heilgdom'. Ook is gewezen op *aal* 'geheel, groot', maar de betekenis 'groot' acht men zeer onzeker. Anderen dachten aan *aal* 'spitse geul'(?), *aal* 'paling' of aan mnl. *ale* 'bier'. *Burg*-namen uit de post-Romeinse tijd refereren vaak aan oude Romeinse castella en bij de kerk zijn scherven van Romeins aardewerk gevonden.

Aalst (Waalre)

Uitspraak: *ao/st*. 1281 *Alst*, 1306 *Haelst*, 1458 *Aelst*, 1773 *Aalst*; Vroeger opgevat als een afleiding met het verzamelsuffix *-t* bij de boomnaam *els* (*Alnus*) met als betekenis 'plaats waar elzen staan'. Anderen zien hierin germ. **alhust-* 'woonplaats' of 'heidens heilgdom', een afleiding met *-st-* suffix van germ. **alha-* 'woning, tempel'.

Ter Aalst (Oosterhout)

1311 kopie 15e eeuw *Aelst*, 1331 *ter Aelst*, 1500 *ter Aelst*; Zie →Aalst.

Aanschot (Eindhoven)

1312 *Anscot*, ca. 1363 *van den Aenscoet*, 1440 *Aenscot*, 1478 *Aenschot*, 1838-1857 *Aanschot*; Mnl. *aenschot* 'aangrenzende gronden voor algemeen gebruik', bij →*schot* 'afgeschoten ruimte, omheind terrein'. De verklaring als 'aangewassen grond' past niet bij de plaatselijke terreingesteldheid. Vergelijk ook →Overschot.

Aanwas (Woensdrecht)

1603 *aenwas*, 1787 *Den Aenwas*; *aanwas* 'langzame uitbreiding van land ten gevolge van aanslibbing', te onderscheiden van *opwas* 'in het water opgeslibde grond die geheel door water omringd is'. Het onderscheid in *aanwas* en *opwas* was van belang voor de eigendomsaanspraken die erop gemaakt konden worden: een *opwas* viel toe aan de overheid, een *aanwas* aan de aangelanden.

aard 'beploegde of bebouwde grond, bouwland'

Mnl. *aert* 'beploegde of bebouwde grond, bouwland', ohd. *art* 'het ploegen', oe. *earð* 'het ploegen, veldvruchten', een afleiding bij germ. **arjan* 'ploegen' (got. *arjan*, oe. *erian*, mnl. *erien*, *eren*). Niet verwant met nnl. *aarde* 'aardbol, aardoppervlak'. Een alternatieve etymologie voert zndl. *aard* 'begraasde oever, weiland' terug op onl. *arda*, met als betekenis 'bodempverheffing aan een waterloop,

hoge oever' onder verwijzing naar lat. *arduus* 'hoog, steil'.

Aarle¹ (Best)

1496 *'tgoet tot Aerle*, 1839 *AARLE*; Samenstelling van →*lo* 'licht, open bos' met een oude boomnaam **are* 'ahorn', vergelijk →Aarle².

Aarle² (Laarbeek)

Uitspraak: *aole*. 1249 *Arleh*, 1256 *Arle*, 1312-1350 *Arle*, 1441 *Aerle*, 1773 *Aarle*, 1839 *Aarle*, of zoo als de Meijerijenaars zeggen, *Aale genoemd*; Samenstelling van →*lo* 'licht, open bos' met een oude boomnaam **are* 'ahorn', zoals recentelijk ook de Drentse plaatsnamen Taarlo, Tynaarlo en Ten Arlo worden geduid. Oudere verklaringen voor het eerste deel waren: 1. *aar* uit *aver*, dialectisch voor *over* 'aan de andere kant', 2. een samenstelling van germ. **ahwô-*, →*aa* 'water, rivier', in combinatie met **-warja-* met als betekenis 'bos toebehorend aan de bewoners langs het water de Aa' en tenslotte 3. *ar(n)u* 'arend' en aldus 'bos waarin arenden huizen'.

Aawijk ('s-Hertogenbosch)

1994 *Aa Wijk*; →*wijk* 'stadsdeel', dankt zijn naam aan de rivier de Aa, 1203-1233 *A*, waarvoor zie →*aa* 'water, rivier'. De Aawijk dateert uit de jaren 1960 en wordt onderscheiden in Aawijk Noord en Aawijk Zuid, gelegen aan weerszijden van de rivier.

Abcoven (Goirle)

1380 *Aleydis de Abbichoven*, 1418-1460 *Abbichoven*, *Abbekoven*, *Apcoven*, 1433 *land aen dabkoven*, 1839 *Abkove*, 1851 *ABKOVEN*; Samenstelling van *hoven*, datief meervoud van →*hof* 'boerenerf, hofstede', en *Abbinga*, een afleiding met het suffix →*-ing-* van de persoonsnaam *Abbe* met als betekenis 'van de lieden van Abbe'.

Acht (Eindhoven)

Uitspraak: *opacht*. 1307 *dat bosch dat men heet Achte*, 1361 *Acht*, 1665 *Op Acht*, 1740 *Opacht*, 1794 *Agt*, 1849 *Acht op Op-Acht*; Mnl. *achte* 'gereserveerd bos, hofhorig goed, rechtsdistrict' was de benaming voor een bos waarvan het gebruik was voorbehouden aan de heer en dat geen deel uitmaakte van de gemeenschappelijke gronden.

Achter de Molen (Etten-Leur)

Naar de gelijknamige straat, gelegen achter de Bisschopsmolen (reeds 1292), in 1744 in steen herbouwd.

Achterbosch¹ (Asten)

1740 *de hoeve de Agterbosch*, 1838-1857 *Achterbosch*, 1851 *ACHERBOSCH*; Betekent het 'achterwaarts gelegen bos', gezien vanuit Asten. Vergelijk nnl. *achterbosch* 'het achterste gedeelte van een bos, dat het verst van de ingang verwijderd en dus afgelegen is'.

Achterbosch² (Laarbeek)

1838-1857 *Achterbosch*, 1839 *ACHERBOSCH*; Zie →Achterbosch¹.

Achterbroek (Somerén)

1395 *Achterbroek*, 1554 't goet 't *Achterbroeck*, 1559 *aent Achterbroeck*, 1650 *ter stede geheten aen Gheen Achterbroeck*, 1838-1857 *Achterbroek*, 1839 *ACHERBROEK*; Samenstelling van *achter* 'achterwaarts gelegen' en →*broek* 'moerassig, drassig land'.

Achterdijk (Moerdijk)

1899 *Achterdijk*; Reeds mnl. *achterdijc* 'dijk die achter een andere gelegen is, binnendijk'. Het betreft een waterkering die een land of streek aan de achterzijde tegen het water beschermde, in tegenstelling tot de dijk aan de voorzijde langs het grote buitenwater. Zie ook →Voordijk.

Achtereind (Waalre)

1646 *d'achtereynde*, 1839 *ACHEREREIND*, 1934 *Het Achtereind*; Samenstelling van *achter* 'achterwaarts gelegen' en →*eind* 'rand, uiteinde, plaats waar iets ophoudt'.

Achterhoek (Rucphen)

1899 *Achterhoek*; *achter* 'achterwaarts gelegen' en →*hoek* '(afgelegen) plaats, gebiedsdeel'.

Achterste Brug (Valkenswaard)

1838-1857 *De Achterste Brug*, 1865 *Achterste Brug*; Naar de achterste (gezien vanuit Valkenswaard) van twee over de Dommel gelegen bruggen, ter onderscheiding van →Voorste Brug.

Achterste Diesdonk (Asten)

1440 *opt diesdonck*, 1642 *op de Diesdonck*, 1838-1857 *Achterste Diesdonk*, 1865 *Achterste-Diesdonk*; Samenstelling van →*donk* 'zandige opduiking in moerassig terrein' en een moeilijk te duiden eerste deel, dat sommigen opvatten als een waternaam onder verwijzing naar →Diessen. Misschien te verbinden met *dies*, *dij*s 'mist, nevel'. Met de toevoeging *achterste* 'meest achterwaarts gelegen', gezien vanuit Asten, ter onderscheiding van →Voorste

Diesdonk.

Achterste Heide (Oss)

Gebied: 1865 *Heide van Oss*, 1936 *Achterste-Heide*; Samenstelling van *achterste* 'meest achterwaarts gelegen' en →*heide* 'onontgonnen veld, vlakte'. Ter onderscheiding van het gebied de Voorste Heide, gezien vanuit Oss.

Achterste Heikant (Reusel-De Mierden)

1894 *Achterste Heikant*; Nnl. *heikant* 'rand, zoom van de heide' is een jong toponiem gebruikt voor vestigingen aan de rand van de woeste grond. Met de toevoeging *achterste* ter onderscheiding van →Voorste Heikant, komende vanaf de weg van Reusel naar Postel.

Achterste Hermalen (Meierijstad)

1654 *d'Achterste Herremaelen*, 1757 *Agterste Hermalen*, 1895 *Achterste Hermaal*; Samenstelling van *achterste* 'meest achterwaarts gelegen' en de plaatsnaam →Hermalen.

Achterste Rith (Breda)

1980 *Achterste Rith*; Samenstelling van *achterste* 'meest achterwaarts gelegen', gezien vanuit Princenhage, en de plaatsnaam →Rith.

Achthoeven (Tilburg)

1571 *In de Achthoeven*, 1894 *Achthoeven*; Samenstelling van het telwoord *acht* en meervoud van →*hoeve* 'stuk land van een bepaalde grootte', naar het aantal *hoeven* dat ten grondslag lag aan de ontginning. Als tegenhanger van →Zeshoeven, oude ontginningen van de abdij Tongerlo (begin van de 13e eeuw).

Achtmaal (Zundert)

Uitspraak: *achmaol*. 1294 *Gilberti de Achtmale*, 1440 kopie 15e eeuw *Achtmale*, 1474 *Achtmale*; Samenstelling van mnl. *achte* 'gereserveerd bos, hofhorig goed, rechtsdistrict' en *maal* 'gerechtsplaats'.

Achtse Barrier (Eindhoven)

1866 *Tol*; Nnl. *barrier*, uit nfra. *barrière* 'slagboom, tolhek', behorend bij de plaats →Acht. Naar het in 1956 afgebroken tolhuis aan de Boschdijk, de straatweg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven.

Achtse Molen (Eindhoven)

molen 'maalwerktuig', behorend bij de plaats →Acht. Naar de

beltmolen, gebouwd in 1891 als korenmolen, nu buiten gebruik, die sinds 1980 *Annemie* wordt genoemd.

†**Agger** (NB)

Gebied: 1187 kopie 1277 *de Aggara*, ca. 1190 kopie 1264 *Aghere*, gebied: 1276 *de thelonio sive conducto de Agger*, 1493 *Gendsche Polder mitten Aggre*, 1773 *Agger*; Oorspronkelijk een waternaam, te vergelijken met nnl. *agger*, nfri. *agger* 'navloed, kortstondige rijzing van het water onder het ebgetij, veroorzaakt door lokale omstandigheden als het samentreffen van stromen', ca. 1578 *aggeren* 'wervelen van het water'. Volgens het WNT is het woord mogelijk een samenstelling uit *â* 'water' en *gêr* 'speer' en betekent aldus 'waterboor'; een plastisch beeld, maar onjuist. Het is een van de parallellen tussen het Engels en het Kustnederlands. Een enkeling gaat zelfs zo ver dat Zuid-Hollands-Zeeuws *agger* uit de streek rond de Humber zou zijn ontleend. Fries *agger* staat deze verklaring in de weg. Ne. *eagre*, oe. *éagor* 'vloed, zee' wordt wel verbonden met de Oud-noordse godennaam *Ægir*. Een ander schaat de Duitse waternaam *Agger* (1071 *Achera*), bijrivier van de Sieg, onder Indo-Europees **ak-*, **agh-* 'uitbuigend, schitterend' (vgl. Grieks *akis* 'spits', lat. *acer* 'scherp'). Daarentegen verklaart men de in Duitsland voor-komende waternamen *Eger*, linker zijrivier van de Elbe, 1260 *Egra* en de Oostenrijkse *Ager*, linker zijrivier van de Traun, 810 *Agira* en *Eger*, rechter zijrivier van de Wörntiz, 760 *Agira*, als Oudeuropese afleidingen van Indo-Europees **ag-* 'treiben, führen' met het suffix *-ara*, *-ira*. De geul genaamd *Agger*, die de oude Scheldeloop met de Westerschelde verbond, is in 1686 afgesloten door de bedijking van de Oud-Hinkelenoordpolder. Het noordelijke deel van de oude *Agger* heet in de volksmond *de Kreek*, het zuidelijk deel heet *Sjammer*. In de 12e en 13e eeuw ook de aanduiding van een gebied en dorp in de omgeving van Rilland, eind 13e eeuw verdronken, in de 15e eeuw opnieuw ingedijkt en tenslotte in de 16e eeuw weer verdronken.

Agnetendal (Valkenswaard)

1570 *S. Agneeten daele*, ca. 1680 *St. Agnetendaal*, 1709? *S. Agnetendale*, 1832 *Agnetendal*; Samenstelling van de heiligennaam *Agnes* (in genitief) en het voor kloosternamen kenmerkende *→dal* 'laagte, vallei', naar het voormalige franciscaner nonnenklooster (1442-1716) te Dommelen, gesticht vanuit het in ca. 1432 ontstane klooster te Achel, dat Catharinadal heette.

Akert (Geldrop-Mierlo)

1963 *bouwplan Akert*, 1986 *Akert*; Vroeger een weilandstrook langs de Dommel. Men vermoedt hierin een waternaam, maar *Akert* kan

ook een variant zijn van *aker*, →*akker* 'ploegland, bouwland', met met woordverzwarende -t.

akker 'ploegland, bouwland'

Onl. *ackar*, *accar*, *akre*, mnl. *acker* 'ploegland, bouwland', ofri. *ekker*, os. ohd. *ackar*, oe. *æcer*, met verwanten in o.a. het Latijn, Grieks en Sanskriet. De West-Germaanse vormen kregen in bepaalde naamvallen verdubbeling van de -k- voor de -r-. De niet verdubbelde vorm verschijnt nog in Akersloot (NH) en ne. *acre*.

Oudste attestaties in plaatsnamen: 1138-1139 *agro* (...) *qui uocatur Smithacker* (terrein in de omgeving van Gendringen, Gl), 1085 vervalst ca. 1200 *Fronakre* (Franeker, Fr), 1139-1150 vervalst? kopie 1670 *Conradus de Vierackeren* (Vierakker, Gl), ca. 1200? *de Bersackere* lees: *Bergackere*, *de agro dicitur Hubsaker* en *Sewinaker*, diverse terreinen in de omgeving van Gendt (Gl).

Akker (Roosendaal)

1295 *Over den Acker*, 1315 *te ackerwaert*; →*akker* 'ploegland, bouwland'.

Akkereind (Veldhoven)

Uitspraak: *äkkeränd*. 1867 *Akkereind*; Samenstelling van →*akker* 'ploegland, bouwland' en →*eind* 'rand, uiteinde, plaats waar iets ophoudt'.

Albano (Halderberge)

1911 *Albano*; Oorspronkelijk de naam van een boerderij van de broeders van Saint Louis, vernoemd naar het Italiaanse stadje aan het Albanomeer. Hier waren de zogenaamde zouaven gelegd, deels bestaande uit Nederlandse vrijwilligers, die tussen 1861 en 1870 paus Pius IX hielpen met de verdediging van het wereldlijk gebied rondom Rome. Oudenbosch was het verzamelcentrum van de vrijwilligers in Nederland. Zie ook →Velletri.

Almkerk (Woudrichem)

Uitspraak: *almkérk*. 1292 kopie 1347 *Almekercke*, 1327 *van Almkercke*, 1334 *Almkerke*, 1370 *Almekerke*, 1372 *Almkerc*, 1417 en 1418 *Almkerck*; →*kerk* 'bedehuis' aan het water de *Alm* (1258 kopie 13e eeuw *Alme*).

De Alm was een Maasarm die als zodanig nog tot ca. 1100 actief was. De bovenmond van de Alm werd reeds vóór 1230 bij Giessen afgedamd. De doorbraak van de Maas in noordelijke richting naar Woudrichem liet de Alm en de Dussen in omvang afnemen en de *Gander (→Genderen) volledig verdwijnen. Na de Sint Elisabethsvloed van 1421 lag de benedenloop van de Alm in het over-

stroomde gebied van de Zuid-Hollandsche Waard. Over de voormalige loop van de Alm verklaart ene Willem Janssen in 1521 het volgende: "seijt dat die Alm plach te loopen van Almkerck ande zuijtzijde in de Maze tusschen Eemkerck ende Almsvoet aan de zuijtzijde van Almsteyn henen. Seijt voerts dat upte Alm plagen te leggen dese dorpen: eerst Almkerck, noertwerts de Upalm ende lach aen de noortzijde vanden Alm daer beneden die Nederalm, daer noch een groeten rugge van stenen leijt ende is genoempt Almsteijn. Daeran comt Eemkerck ende comt ten halver wegen nae Almsvoet inde Maze".

†Almsvoet (NB)

1105 *Engelfridus de Almisuthe*, 1373 *tAlmsvoete*, *tolhuus tot Almsuoete*, 1521 *Almsvoet*; *Almisuthe* wordt gelezen als **Almisuothe*, een samenstelling van onl. *fôt* 'voet, onderste deel', ter aanduiding van een plaats aan de monding van een water, en de waternaam *Alm*. Met oude -s- als in Amersfoort en Lexmond. Verdrongen in 1421. Een straatnaam in Werkendam herinnert nog aan deze plaats.

Alphen (Alphen-Chaam)

Uitspraak: *alfe*. 709 kopie 1191 *Alfheim*, 12e eeuw *Alphem*, 1175 *Alfeim*, 1186 *Alphem*, eind 12e eeuw *Alpheym*, 1204 en 1212 *Alfem*, 1233 kopie 14e eeuw *Alphem*, 1298 *Alpheem*; Samenstelling van →*heem* 'woonplaats, woning' en een onduidelijk eerste deel, dat wel is verklaard in relatie met mnl. *alf* 'aardman, boze geest, elf', bij pregerm. **alba-* 'met een witte, lichte kleur'. Anderen denken aan een persoonsnaam *Alf*. Bij opgravingen zijn sporen van bewoning uit de IJzertijd en de Merovingische tijd aangetroffen.

Alphen-Boshoven (Alphen-Chaam)

1189 *Alardus de Boschove*, 1311 *Boshoven*, 1312-1350 *Boschoven*, 17e eeuw *Alphen te Boschhoven*, 1699 *tot Bosschoven onder Alphen*, 1838-1857 *Alphen Bosschoven*; Het onder →Alphen behorende →Boschhoven¹. De naam *Boshoven* komt in Brabant in de middeleeuwen op meerdere plaatsen voor. De identificatie van de oudste vorm is onzeker.

Alphen-Oosterwijk (Alphen-Chaam)

1540 *tAlfen Oosterwyck*, 1838-1857 *Alphen Oosterwyk*, 1865 *Alphen Oosterwijk*, 1936 *Alfen-Oosterwijk*; Het bij →Alphen gelegen Oosterwijk, ter onderscheiding van het aan de andere kant van Tilburg gelegen →Oosterwijk, een samenstelling van *ooster* 'oostelijk gelegen' en →*wijk* 'hoeve, nederzetting, dorp'.

Alvershool (Nuenen c.a.)

1455 *alvenshoel*, *ten alvensoele*, 15e eeuw *dalvenshoele*, 1522 *dalvershoef*, 1785 in 't *alvershool*, 1936 *Alvershool*; Samenstelling van →*hool* 'laaggelegen, moerassige plaats' en *alver* 'vorentje'.

Amsteleind (Oss)

1388 *iuxta locum dictum Amstel*, 1465 *van Amstel*, 1497 *op Amstel*, 1518 *het Ampsteleinde*, 1664 *op d' amsteleijndt*, 1839 *AMSTELEIND*; Naar de nazaten van Jan van Amstel (ca. 1270-1345), zoon van Gijsbrecht, die in 1304 als gevolg van de verwikkelingen na de moord op Floris V naar Brabant vluchtte, waar hij hulp zocht bij zijn familie, de invloedrijke heren van Cuyk. Later uitgebreid met →*eind* 'rand, uiteinde, plaats waar iets ophoudt'.

Andel (Woudrichem)

Uitspraak: *éél*. Zie →Op-Andel en →Neer-Andel.

Anneville (Alphen-Chaam)

1838-1857 *Anneville*, gebouw: 1899 *Annaville*; In 1851 door Prosper Cuypers van Veldhoven (1803-1882) gesticht landgoed, vernoemd naar zijn echtgenote Anne Marie Caroline, mogelijk in aanleuning aan de naam van het nabijgelegen Annabos (1570 't *Annabosch*, *die nieuwe plantagie*), dat vernoemd was naar Anna van Egmond (1533-1558), de eerste vrouw van Willem van Oranje, Heer van Breda.

***apa** 'rivier, stroom'

Water- en plaatsnamen met het toponymisch grondwoord **apa* 'rivier, stroom' vindt men in Nederland, België, Noord-Frankrijk en Duitsland. Buiten het Germaans komen **apa*-namen ook in het Baltische gebied voor. Sommigen gaan uit van een suffix dat uit een Pregermaans substraat is overgenomen en daarna in het Germaans productief werd. Hiervoor zouden ook de (zeldzame) nevenvormen *-ip* en *-up* en het ontbreken van verbuiging van het eerste deel pleiten. Anderen veronderstellen dat **apa* een oorspronkelijk Germaanse soortnaam is, verwant met lat. *amnis* 'stroom, brede diepe rivier' en Oudiers *abann* 'rivier' en dat de namen op **apa* samenstellingen zijn; op een oorspronkelijke soortnaam wijzen de Nederlandse plaatsnamen Epe, Epen en Appen en de Groningse waternaam *Apt*. Minder waarschijnlijk is de voorgestelde vroege ontlening aan Gallisch *abona*, die met Germaanse klankverschuiving en inkorting zou hebben geresulteerd in **apa*. De normaal verschoven Germaanse vorm *ap-* staat naast de onverschoven vorm die men terugvindt in o.a. Geliep (± 107 kopie 11e eeuw *Gelduba*, naast 904 *Geldapas*) en in de volksnaam

Mandubii (vergelijk in het noorden de *Menapii*). De Nederlandse namen hebben in het eerste deel een overwegend Germaans karakter en dit geldt voor 80% van alle **apa*-namen. Zij behoren tot een jongere laag van prehistorische waternamen, productief tot in de volksverhuizingstijd. Een terminus ante quem is dat zij in Duitsland de Hoogduitse klankverschuiving (ca. 5e eeuw) hebben doorgemaakt. De verspreiding tot in Noord-Frankrijk wijst op Frankische migratie. Het merendeel van de waternamen met **apa* is in Nederland tot plaatsnaam geëvolueerd.

Arendnest (Boekel)

1740 *in de Arentnest*, 1762 *Op den Arendnest*, 1838-1857 *De Arendnest*, 1867 *Arendnest*, 1874 *Arendsnest*; Samenstelling van de vogelnaam *arend* en *nest* 'verblijfplaats van vogels'.

Asten (Asten)

Uitspraak: *ááste*. 1202-1212 *Astene*, 1212 kopie 13e eeuw *de Astene*, 1221 *de Hastene*, *Hastenen*, 1e kwart 13e eeuw *Asten*, 1274 *Asten*, 1306 *Asten*; Etymologie onzeker. Men denkt aan germ. **astana* 'nederzetting bij de ovens'. Kiliaan (1599) duidt *ast* als 'oven van een smidse' en men heeft erop gewezen dat in Asten tot in recente tijd ijzeroer is gewonnen. Anderen gaan uit van een afleiding van **asta-* 'tak', maar ook 'esdoorn', dat men wil terugvinden in **Astnide*, de 9e-eeuwse naam van Essen (Dld), op te vatten als een afleiding van **astan* met het verzamelsuffix → **-ipi* in de betekenis 'plaats waar esdoorns staan'. De gangbare verklaring voor de Duitse plaatsnaam knoopt echter aan bij het eerder genoemde *ast* 'oven'.

De Asterd (Breda)

1844 *aan den Astert*, 1847 *Asterd*; Wel verklaard als *stert*, letterlijk 'staart', hier 'lange, smalle landstrook', gelegen aan de Aa. Vergelijk → Halsteren.

Attelaken (Etten-Leur)

Uitspraak: *ettelik*. 1312-1350 *Te Attelaken*, 1326 *Attelake*, water: 1328 *Attelake*, 1839 *ATTELAKEN*, 1866 *Attelaken*, 1936 *Atterlaken*; Etymologie onbekend. Oorspronkelijk een oude waternaam, een samenstelling van → *laak* 'natuurlijke waterloop', in Brabant ook 'afwateringsgracht, turfvaart', en een eerste deel dat mogelijk in verband staat met de plaatsnaam → Etten. Het gehucht wordt ook wel aangeduid met *Pattelaken* en *Plattelaken*.

Augustapolder (Bergen op Zoom)

1838-1857 *Augusta Pder*; Ontleent zijn naam aan Elisabeth Maria

Aloysa Augusta van de Paltz (1721-1794), echtgenote van keurvorst Karel Theodoor van Sulzbach (1729-1795), markgraaf van Bergen op Zoom. De polder is bedijkt in 1787. De Prins Karel Polder ten noorden van Woensdrecht is naar hem vernoemd.

B

Baai (Etten-Leur)

1838-1857 *Baai*, 1843 *Baai-en-Neerstraat*, 1846 *Baai*, 1866 *De Baaij*; Vermoedelijk het waterwoord *baai* 'inham van de zee in het land, doorgaans van binnen breder dan aan de opening', vergelijk ook →De Keen.

De Baan (Werkendam)

1838-1857 *de Baan*, 1865 *de-Baan*; Nnl. *baan* 'doorgaande weg', gelegen aan de straatweg tussen Dussen en Meeuwen.

Baardwijk (Waalwijk)

Uitspraak: *borrek.* 1136 kopie 12e eeuw *Barduvich*, 1e kwart 13e eeuw *Bardevuihc*, 1312-1350 *Baerdwyc*, *Bardewyc*, *Barduic*, 1316 en 1332 *Bardwyc*, 1330 kopie 19e eeuw *Bardwike*, 1343 en 1375 *Baerdewic*, 1566 *Baerdwyck*; Samenstelling van →*wijk* 'hoeve, nederzetting, dorp' en onl. *barda* 'baard, rand, uiteinde'. Verband met de volksnaam der Langobarden, zoals men deze ook vermoedt in de Duitse plaatsnaam *Bardowik* is niet waarschijnlijk. Aan een persoonsnaam *Bardo* moet hier evenmin gedacht worden.

Baarle-Nassau (Baarle-Nassau)

Uitspraak: *bool.* 1237 *Baerle*, 1260 *Barle*, 1431 *Baerle onder ... Nassouwe*, 1668 *tot Baele Nassau*, 1693 *Baerle*, 1773 *Baarle*; Samenstelling van →*lo* 'licht, open bos' en mnl. *baer* 'kaal, onbegroeid'. De toevoeging *Nassau* hangt samen met het feit dat de hertog van Brabant een deel van Baarle aan de heren van Breda had overgedragen, waarna het later als onderdeel van de Baronie in het bezit van het geslacht Nassau kwam. Aldus onderscheidt de plaats zich van Baarle-Hertog (B). De identificatie van de oudste vorm is onzeker.

Baarschot¹ (Deurne)

Uitspraak: *barsend.* 1423 *bi der berscot*, 1435 *van der Beerschot*, 1437 *ad locum dictum in die Berscot*, 1648 *van den Beerschot*; Wel verklaard als een samenstelling van *beer* 'drek, beer, op beer lijkende modder' en →*schoot* 'hoek hoger land uitspringend in het terrein'. Ook is geopperd *beer* 'mannetjeszwijn, ever' en →*schot* 'afgeschoten ruimte, omheind terrein', synoniem van mnl. *varckenschot*.

Baarschot² (Hilvarenbeek)

Uitspraak: *barschot*, *boarschot*. 1301 kopie 14e eeuw *Baescot*, 1312 *Bascot*, 14e eeuw *Bascot*, 1542 *Beschot*, 1794 *Baarschot*, 1840 *BAARSCHOT of Baschot*; In vergelijking met →Baarschot¹ is het opvallend dat in de oudste vormen de *-r-* geheel ontbreekt en dat het vocalisme afwijkt. Het eerste laat zich niet verklaren door te wijzen op het jongere verschijnsel dat in Nederlandse dialecten *-r-* in de combinatie *-rs-* kan verdwijnen. Het eerste deel blijft daarmee onduidelijk. In het verleden werd als oudste vorm wel **Babenschot* genoemd (→*schot* 'afgeschoten ruimte, omheind terrein' van de persoon *Babo*), maar deze attestatie is niet bevestigd. Andere verklaringen: *bag* 'modder, slijk, weke aarde, moeras' (?) of mnl. *bagghe* 'big', beide zijn onwaarschijnlijk omdat de oude vormen geen sporen van *-g-* vertonen, en ten slotte mnl. *baes* 'baas, opzichter', oorspronkelijk 'huisvader', eventueel als toenaam.

Babyloniënbroek (Aalburg)

Uitspraak: *broek*. 1131 *Babilonia*, 1161 *Babilonia*, 1e kwart 13e eeuw *Babylonia*, 1292 kopie 1347 *palude Babiloniae*, 1347 *Babilonienbroec*, 1381-1383 *Babilonienbroec*, 1636 *Babilonien Broeck*, *Broeck*; Omstreeks 1130 ontstaan als een ontginning van het klooster Sint Truiden. De naam is een vernoeming naar Babylon in Irak, in de middeleeuwen vooral bekend door de bijbelse ballingschap, later uitgebreid met →*broek* 'moerassig, drassig gebied'.

Bagven (Breda)

1292 *iuxta Bagvenne*, 1296 *Bagvenne*, 1661 *op Bagven*, 1838-1857 sic: *Bagben*; Samenstelling van *venne*, →*ven* 'kleine plas in bos- of heidegebied', en een onduidelijk eerste deel, dat wel is verklaard als *bag* 'modder, slijk, weke aarde, moeras' of als *bag* 'das' (< germ. **bagna-* 'das', bij mnl. *bagghe* 'big' en ne. *badger* 'das').

Bakel (Gemert-Bakel)

Uitspraak: *baokel*. 715 kopie 1191 *Bagoloso*, 721 kopie 1191 *Baclaos*, 1069 kopie 12e eeuw *Bacle*, 1161 *Bacle*, 1e kwart 13e eeuw *Bacle*, 1260 *Bakel*, 1481 *Bakel*, 1486 *Bakele*, 1536 *Baeckel*; Samenstelling van →*lo* 'licht, open bos' en **baka* 'rug, welving, hoogte'. De oudste vormen vertonen een Romaanse meervouds-uitgang *-loso*, *-loas*. De verklaring die aanknoopt bij ne. *back* 'terug, achter' met als betekenis 'achterafliggend bos' wordt niet meer aanvaard. Datzelfde geldt voor germ. **bagna-* 'das' (bij mnl. *bagghe* 'big' en ne. *badger* 'das') en dan 'dassenbos', of germ. **bakon-* (mnl. *bake* 'zijde spek, varken' en ne. *bacon* 'zijde spek'), en dan 'zwijnenbos of -poel'.

Bakelsebrug (Gemert-Bakel)

1478 *bider bakelse brug*, 1838-1857 *Bakelsche Brug*; →*brug* 'verbinding over een water', hier de Bakelse Aa, behorend bij →Bakel.

Bakertand (Goirle)

1400 *dat Bakartlant*, 1436 *aen die Bakertant*, 1760 *Bakertant*, 1838-1857 *Bakerland*, 1899 *Bakertand (of Bakervond)*; Oorspronkelijke een samenstelling van →*land* 'gebied' met een moeilijk te duiden eerste deel, waarvoor men heeft gedacht aan een persoonsnaam **Bakart* (?) of aan een samenstelling met *aert*, →*aard* 'beploegde of bebouwde grond, bouwland'.

Balleman (Alphen-Chaam)

1490 kopie 17e eeuw *Baleman*, 1517 *de Baleman*, 1838-1857 *Balleman*; Naar de vorm de familienaam *Baleman* 'persoon afkomstig uit *Baal*', waarvoor zie →Baarle-Nassau.

Balsvoort (Oisterwijk)

1312 kopie 17e eeuw *Baenssfoert*, *Baentsffoert*, 1393 *Balstvoert*, 1453 *aen die belversvoert*, 1604 *Balsvoert*, 1679 *Balfort bij der Brugge*, 1840 *BALVOORT of Balsfoort, ook wel Belveren*; Samenstelling van *voort*, →*voorde* 'doorwaadbare plaats', en een onduidelijk eerste deel. Zie ook →Belvert.

Bankenstraat (Etten-Leur)

1866 *De Banken*, 1899 *Bankenstraat*; Aan de gelijknamige straat, een samenstelling van →*straat* 'doorgaande weg, verbindingsweg' met het meervoud van *bank* 'veenakker, door evenwijdige lijnen afgedeeld'.

Bankert (Gemert-Bakel)

1627 *Banckart*, 1633-1637 *op den Bankert, op de grote Banckert*, 1865 *Bankert*; Oorspronkelijk de naam van een boerderij. Misschien het patroniem *Banckert* respectievelijk *Banckers*, of anders een samenstelling met →*aard* 'beploegde of bebouwde grond, bouwland'.

Barlaque (Moerdijk)

1278 kopie 1460 *lacum qui dicitur Berlake*, 1291 *iuxta Barlake*, 1294 *Baerlake*, 1298 *Barlake*, 1639 *Barlake*, 1867 *Barlaque*; Oorspronkelijk een oude waternaam, een samenstelling van →*laak* 'natuurlijke waterloop', in Brabant ook 'afwateringsgracht, turfvaart', en waarschijnlijk mnl. *baer* 'kaal, onbegroeid'. *Barlake* houdt volgens sommigen verband met *Baarlebos*, de oude naam

van Oudenbosch. Het water heet bij verkorting *Blaak*. Vergelijk ook →Attelaken.

Barrier (Eindhoven)

1866 *Tol*; Nnl. *barrier*, uit nfra. *barrière* 'slagboom, tolhek', naar het Woenselse tolhuis. De gemeente-atlas van Kuyper voor Woensel kent slechts de aanduiding *Tol* aan de straatweg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven. Vergelijk ook →Achtse Barrier.

De Bast (Oirschot)

1e kwart 13e eeuw *Bast*, 1267 *nemus de Baest*, 1390 *tot int huys van Baest*; Etymologie onbekend. Zie →Best.

Batadorp (Best)

1968 *Batadorp*; Voortgekomen uit in 1934 gebouwde woningen ten behoeve van de arbeiders van de nieuwe Bata schoenenfabriek, onderdeel van het in 1894 door Tomas Jan Bata (1876-1932) opgerichte Tsjechische bedrijf. Vergelijk →Philipsdorp en →Philipswijk.

Bavel (Breda)

1299 kopie *Bavele*, 1333 *van Bavele*, 1431 *te Bavel*; Wel verklaard als →*lo* 'licht, open bos' van de persoon *Bavo*. Anno 1359 wordt een *Bauele* vermeld als erf bij Oldenzaal.

Bedaf (Uden)

1372 *Baddaf*, *Badaf*, 1427 *Middaf*, 1522 *Medaf*, 1675 *op Bedaff*, 1705 *op Bedaf*, 1838-1857 *Bedaf*, 1865 *Bedaf*; Deze naam staat niet op zichzelf en behoort tot een groep van namen in Noord-Brabant en België, waartoe naast Bedaf ook behoren het anno 1303 in de omgeving van Hilvarenbeek genoemde *domus dicta de Badaf*, een familienaam te Breda, in 1503 *Anthonius Bedaf de Breda*, →Groot-Bedaf bij Baarle-Nassau, Bedaf bij Poppel (B): 1368 *Willem van bondaf op syn goed te bondaf*, en bij Kuntich (B): 1470 *bij tbedaef*, idem kopie 1632 *t beddaff*. Uitgaande van de vorm *Badaf* knoopt men aan bij mnl. *bet af* 'achterwaarts, verderaf, terugwaarts' met als betekenis 'verderaf (gelegen)', maar de -d- van de oudste vormen en de overige namen in deze groep spreken hiertegen. De verklaring 'midden-af' op grond van de vermeldingen *Middaf* en *Medaf*, te vergelijken met Halfweg, is af te wijzen. De betekenis en de etymologie zijn onduidelijk.

beek 'natuurlijke waterloop'

Onl. *beki*, *beke* 'natuurlijke waterloop', mnl. *beke*, os. *beki*, ohd. *bah* < germ. **baki* en oe. *becc*, ono. *bekkr* < germ. **bakja*-. Naar

het schijnt alleen verwant met Iers *búal* 'stromend water' en gezien het betekenisveld (landschap) waarschijnlijk een substraatwoord. De productiviteit van *beek*-namen strekt zich uit over de periode vanaf de germanisering tot heden.

Oudste attestatie in plaatsnamen: 814-815 kopie 1170-1175 *Bechi* (Beek, Lb).

Beek (Laarbeek)

1286 *in Beke*, 1300 *Beke*, 1312-1350 *apud Beke juxta Helmont*, 1441 *Beke prope Aerle*; Mnl. *beke*, bij de →*beek* 'natuurlijke waterloop'.

De Beek (Asten)

1838-1857 *De Beek*; →*beek* 'natuurlijke waterloop', naar de ligging aan de Beekerloop.

Beekkant (Sint-Michielsgestel)

1557 *aan de Beeckant, de Beeckkant*, straat: 1865 *Beek-kantsch Str.*, 1899 *Beekkant*, 1936 *Beekkant*; Samenstelling van →*kant* 'rand, zoom, zijde' en →*beek* 'natuurlijke waterloop', hier refererend aan de Beeksche Waterloop.

beemd 'aangeslibd land langs een waterloop, weiland'

Mnl. *beemt*, *bempt*, *bemt* 'aangeslibd land langs een waterloop, weiland', mhd. *bameth*, Rijnlands *bende*, Westfaals *band*, *bande*. Men vergelijkt de Duitse plaatsnamen 8e eeuw *Banamatha* (Bonbaden, Dld) en 2e helft 11e eeuw *Langobanomothe* (Langebamet bij Udem, Dld), die mogelijk wijzen op een grondvorm **banu-mæpa*, een samenstelling van **banu-* 'ban' en →*made* 'hooiland', ter aanduiding van het gemeenschappelijke hooiland. Komt in Nederland vooral in het zuiden voor.

Beemden (Eindhoven)

Gebied: 1867 *Beemden*, groenland: 1936 *Beemden*; In de wijk Oud-Gestel. Meervoud van →*beemd* 'aangeslibd land langs een waterloop, weiland', ter aanduiding van een gebied.

Beemdkant (Laarbeek)

1874 *Beemdkant*; Samenstelling van →*beemd* 'aangeslibd land langs een waterloop, weiland' en →*kant* 'rand, zoom, zijde', hier gelegen aan de rand van de Lieshoutsche Beemden.

Beemstaart (Meierijstad)

1311 kopie 18e eeuw *op dende van Brestert ... van dien eende van Bremstert*, 1644 *den pael van Roode, Lieshout ende Jexschot ende*

altyt genoemd den Beemstardt, 1832 Beemstart, tot aan eenen grooten Steen genaamd den Beemstaart; Mnl. brem, breem 'braam' en stert 'staart', hier 'lange, smalle landstrook'.

Beers (Cuijk)

Uitspraak: *béérs*. 1305 kopie 16e eeuw *Beerse*, 1308 *Berze*, 1381-1383 *in den kerspel van Beers*, 1570 *Beers*, 1773 *Beers*; Wordt verbonden met mlat. *bersa* 'omhaagd jachtgebied', dat zelf teruggaat op een Germaans woord behorend tot de woordgroep van *baars* (de vis, naar zijn stekelige vinnen) en *borstel*, die geen verdere Indo-Europese verwanten kent. De oorspronkelijke betekenis zou 'ineengevlochten haag van staken en doornstruiken' zijn of 'stoppelveld, stekelige plaats'. Zie →Beersdonk, →Besselaar en de groep →Middelbeers, →Oostelbeers en →Westelbeers.

Beersdonk (Helmond)

1340 *de bonis de beersdonc*, ca. 1340 *ter Beersdonc*, 1439 *op die beersdonck in den mortel*, 1616 *die Bersdonck*, 1838-1857 *Achterste Beersdonk*, 1874 *Beersdonk*; Samenstelling van →*donk* 'zandige opduiking in moerassig terrein' en **beers*, hetzelfde toponymisch element als bij Baersdonk in Rheinland, dat in 1201 voorkomt als *Bersedunc* en te verbinden is met mlat. *bersa* 'omhaagd jachtgebied', waarvoor zie →Beers.

Behelp (Asten)

1680 *In de Behelp*, 1838-1857 *de Behelp*, 1874 *Behelp*; Mnl. *behelp*, nnl. *behulp* 'hulp, bijstand'.

Beistervelden (Bergeijk)

1865 *Beister Velden*; Nnl. *bijsterveld* 'schraal en onvruchtbaar stuk land'.

Bekelaar (Geldrop-Mierlo)

1417 *Bekelaer*, 1423 kopie 1501 *Peter Gielis soen van Bekelaer*, 1838-1857 *Bekelaar*; Samenstelling van →*laar* 'intensief benut bos, bosweide' en *beke*, →*beek* 'natuurlijke waterloop'.

Belcrum (Breda)

1377 *Op Belckenem*, 1411 *tot Belkerem*, 1531 *Belcrem*, 1579 *In de Belcrom*, 1699 *Belcrum*; Samenstelling met →*heem* 'woonplaats, woning' en een onduidelijk eerste deel. De variant *Belckenem* gaf aanleiding tot een verklaring uit **Belkingeheem*, met als eerste deel **balkinga*, afgeleid van mnl. *balc* 'hanebalk, dakbalk, dak'. De overige oude vormen wijzen echter op **Belkerheem*, *heem* bij een plaats **Belk*, een variant van *blok* 'een door een gracht of

omheining afgesloten akker', met het toponymische -er- suffix dat een 'behoren bij' uitdrukt.

Belgeren (Deurne)

1312-1350 *Arnoldus de Berghelen*, 1340 *Mersman van Bergelen*, 1424 *Beirgelen*, 1440 *tot berghelen*, 1443 *ter stede geheiten te bergelen*, 1628 *den hoff te Bergelen*, 1794 *Belgeren*; Datief meervoud van **bergalîn*, verkleinvorm bij →*berg* 'terreinverheffing, heuvel'. Vergelijkbare namen zijn 1394 *Birghelen* bij Beers, anno 1510 *die beerghelen* bij Tilburg en 1542 *ter platsen genoempt de Bergelen* te Lithoijen In Vlaanderen Bergelen bij Wevelgem (1574 *vanden bergelkinne* (?), 18e eeuw *den Bergelen*, 1902 *den Berdelen*) en het in 1275 vermelde *lant heet beerghelin* bij Oedelem. De oudste rechten heeft Birgel bij Trier (Dld), in de 10e eeuw (kopie ca. 1103) vermeld als *Biriglinum*.

Belvert (Haaren)

1285 *Belueren*, *Bylveren*, 1295 *Beiluer*, 1312 *Beluer*, 1332 *Belveren*, 1350 *Belver*, 1391 *Belveren*, 1773 *Belveren*, 1840 *BALVOORT of Balsfoort, ook wel Belveren*, 1874 *Belveren is Balvoort*; Etymologie onbekend. Wel verklaard als mlat. *belfredus* 'toren, wachttorens, klokketoren', maar het ontbreken van de slot -t in de oude vormen wijst op andere herkomst. Zou ook *Balvoort* of *Balsfoort* geheten hebben (zie echter ook →*Balsvoort*), naar een *voorde* 'doorwaadbare plaats' in de Nemer, maar ook dan zijn de oude vormen zonder dentaal problematisch. In de parochie van Berlicum is eind 13e eeuw sprake van *Belver*, *Beilver*.

Bemmer (Laarbeek)

1840 *BEMMERSTRAAT*, 1866 *Bemmerstraat*, 1986 *Bemmer*; In vergelijking met 1866 *Lekkerstraat*, dat gevormd is bij de gebiedsnaam *Leek*, zou *Bemmerstraat* gevormd kunnen zijn bij een gebiedsnaam *Beemd*, →*beemd* 'aangeslibd land langs een waterloop, weiland'.

Benedeneind (Oss)

1936 *Benedeneind*; Samenstelling van *beneden* 'lager gelegen, stroomafwaarts' en →*eind* 'rand, uiteinde, plaats waar iets ophoudt', gelegen aan het westelijk uiteinde van de Oijense Benedendijk, ter onderscheiding van →*Boveneind*.

Benthem (Gemert-Bakel)

1424 *Lysbeth ... die men heit van Benthem*, 1499 *enen erfenis geheiten den benthem*, 1590 *den Benthem*, 1651 *ter plaatse genaamd de Benthem*, 1840 *Benthem*; Overdrachtelijk gebruik van

de familienaam *Van Benthem*, naar de herkomst van de eerste naamdrager uit Bentheim (Dld).

Berenbroek (Geldrop-Mierlo)

1381 *berenbroec*, 1422 *goet te beerenbroeck*, 1794 *Berenbroek*, 1845 *Berenbroek*, 1866 *Beerenbroek*; Samenstelling met →*broek* 'moerassig, drassig land'. Het eerste deel is wel verklaard als *beer* 'drek, beer, op beer lijkende modder', als meervoud van *beer* 'mannetjeszwijn, ever' en als genitief enkelvoud van de persoonsnaam *Bere*.

berg 'terreinverheffing, heuvel'

Onl. *berg* 'terreinverheffing, heuvel', mnl. *berch*, ofri. *berch*, *berg*, *birg* (nfri. *berch*), os. *berg*, ohd. *berg*, oe. *beorg*, ono. *bjarg* 'rots, berg', got. *bairgahei* 'bergachtige streek'. Staat in ablautsverhouding tot →*burg* 'versterkte plaats, burcht', oorspronkelijk ter aanduiding van een versterkte hoogte. Semantische beïnvloeding tussen *berg* en *burg* leidde tot varianten van beide grondwoorden in enkele plaatsnamen (Neubourg, Schoonenburg en Valkenburg). Oudste attestaties in plaatsnamen: 858 kopie 11e eeuw *Berg* (Sint Odiliënberg, Lb), 918-948 kopie 11e eeuw *Bergum* (Bergen, NH), 10e eeuw *te Tafalbergon* (ligging onbekend, bij Naarden, NH).

Berg¹ (Boxtel)

1604 *den berch*, 1867 *Berg*, 1840 *Berg*; →*berg* 'terreinverheffing, heuvel'.

Berg² (Cranendonck)

1794 *Berg*, 1838-1857 *Opdenberg*, 1840 *Berg*; →*berg* 'terreinverheffing, heuvel'.

De Berg (Mill en Sint Hubert)

1838-1857 *Op den Berg*, 1839 *De Berg*, 1866 *Op den Berg*; Naar de ligging op een →*berg* 'terreinverheffing, heuvel'.

Den Berg (Boxtel)

1604 *den Bergh*; Bij de →*berg* 'terreinverheffing, heuvel'.

Bergeijk (Bergeijk)

Uitspraak: *bérgààjk*. 1137 kopie 13e eeuw *Echa*, 1151-1152 kopie 12e eeuw *Eka*, 1312-1350 *Eyke*, 1e helft 15e eeuw *Bercheyck*, 1460 *Eycke*, 1665 *Bergh eyck*, 1773 *Bergeik*; Onl. *eka* 'eik', met de latere toevoeging →*berg* 'terreinverheffing, heuvel'.